

DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNDE TARİHSEL DENEYİMLERE BAŞVURMANIN ÖNEMİ (Azerbaycan Örneğinde)

Arzu Memmedova¹

ÖZET

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan ve Azerbaycan bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra, politik ve ekonomik alanda başlayan değişimler, eğitimi de içine aldı. Yeni politik ortam, sözkonusu döneme kadar Azerbaycan eğitim sisteminde, yer almayan demokrasi ve insan hakları gibi konuların eğitimini zorunlu hale getirdi. Günümüzde Azerbaycan'ın birçok üniversitesinde “Demokrasi Nazariyesi”, “Demokrasi ve İnsan Hakları” başlıklı dersler verilmektedir.

Demokrasi ve İnsan Haklarının eğitiminde örnek, çağdaş ABD ve Batı demokrasisi olduğundan, bu demokrasilerin kökeninde duran tarihi deneyime, yani klasik Yunan demokrasisi, Batı'da parlamenter yönetim sisteminin yaranması, seçme ve seçilme gibi insan haklarının kazanılması vs. gibi konulara geniş yer ayrılmaktadır.

Eğitimin bu şekilde yapılması, öğrencilerde demokrasi anlayışının tarihten günümüze kadar, yalnız Batı ve ABD ile bağlantılı olduğu izleniminin uyanmasına ve kendilerini bir topluluk, halk ve millet olarak küçümsemelerine neden olmaktadır.

Günümüzün küreselleşen dünyasında standartlaşma, yaşamımızın bir çok alanını kuşatsa da, halklar, milletler arasındaki dini, etnik ve kültürel farklılıkları görmemek imkansızdır.

Sözkonusu farklılıklar, bir toplum için ideal olan demokratik çerçevenin, diğeri için olduğu gibi çizilmesini imkansız hale getirmektedir. Bu yüzden de demokrasi ve insan hakları eğitiminde belirlenen temel hedef, sözkonusu toplum için ideal demokrasi çerçevesinin bulunmasıdır. Bunun içinse ABD ve Batı örnekleriyle birlikte o toplumun kendi tarihsel deneyimine de başvurulmalıdır. Bu aslında çözümü bulunmayan birçok problemlerin çözümünde iyi bir deneyim olabilir. Azerbaycan tarihinde, bununla ilgili örnekler az değildir. Bu makalede bunlardan örnek olarak üç tanesi ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: demokrasi, insan hakları, Azerbaycan, eğitim.

¹ Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan

Importance Of The Historical Experience In The Teaching Of Democracy And Human Rights (On The Example Of Azerbaijan)

ABSTRACT

When the Soviet Union was destroyed and Azerbaijan have got independence again the changes in political and economical spheres covered education also. So political environment showed the necessity of teaching the themes- democracy and human rights, that hadn't taken place in Azerbaijan education system before. Now such subjects as "Democracy and Human rights" and "The theory of Democracy" are taught in most universities of Azerbaijan.

We should notice that as USA and Europe democracy are the models in teaching democracy and human rights, bases of them like classical Greece democracy, the establishment of parliament management system in Europe, rights to elect and to be elected and others take place widely in education.

It is a pity that teaching democracy in that way makes students think that democracy has only been in Europe and USA since ancient times and feel themselves very little as a nation.

Today standartalising covers most spheres of our lives, however we can notice religious, ethnic, cultural differences among nations. These differences make impossible to draw a valuable frame for an ideal democratic society. That is why the main aim in teaching democracy and human rights is to find an ideal frame of democracy for this society. So side by side with Europe and USA democracy models we have to base on our history. There are enough examples in Azerbaijan history. We would like to indicate three of them.

So basing on historical experiences side by side Europe and USA examples could be a good experience in finding out the solution of many unsolved problems.

Key words: democracy, human rights, Azerbaijan, education

GİRİŞ

XX. yüzyılın sonlarında dağılan Sovyetler Birliği ve onun etki alanında olan sosyalist ülkelerde Batı Avrupa'dan farklı, kendine has özellikleri olan eğitim sistemi mevcuttu. Azerbaycan'ın da içinde olduğu sosyalist sistemin yayıldığı ülkelerde genel eğitim formu bu sisteme göre şekillenmişti. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile bu eğitim sistemi de çöktü. Bir zamanlar bu Birliğin üyesi olmuş ve artık bağımsız olan Cumhuriyetlerde onların siyasi, ekonomik ve ideolojik taleplerini karşılayabilecek eğitim sistemleri kuruldu. Lakin milli önceliklerin üstün tutularak şekillendirildiği eğitim sistemlerinin genel eğitim formatına katılması zorunluydu. İşte bu dönemden başlayarak, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Avrupa eğitim mekanına katılması süreci başladı.

Azerbaycan'da bu süreç mevcut eğitim sisteminin aşama aşama Batı eğitim sistemi ile uyumlu hale getirilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir.

Daha önce Azerbaycan eğitim sisteminde yer almayan, zamanın ve dönemin taleplerine uygun yeni derslerin öğretimine de bu dönemden itibaren başlanmıştır. Günümüzde Azerbaycan'ın birçok üniversitesinde öğretilen "Demokrasi Nazariyesi", "Demokrasi ve İnsan Hakları" dersleri bu kabildendir. Bu derslerin öğretimine başlanırken iki önemli amaç vardı: 1. demokrasi, insan hakları gibi kavramlara alışmış genç nesil, siyasi eğitimli vatandaş yetiştirmek, 2. Batı'nın demokrasi deneyimini öğrenerek devlet kuruculuğu sürecinde mükemmel yönetim sisteminin yaratılması için kullanmak.

Bu derslerin önemi zamanla açıkça görüldü. İşte bu tür derslerin sayesinde gelecek nesil demokrasi, insan hakları gibi kavramları ayırt etmeye, kendisinin toplum karşısında rolünü, görevini daha iyi kavramaya başladı.

"Demokrasi Nazariyesi", "Demokrasi ve İnsan Hakları" derslerinde örnek, çağdaş ABD ve Batı demokrasisi olduğundan, sadece bu demokrasilerin kökeninde duran tarihi deneyime, yani klasik yunan demokrasisi, Batı'da parlamenter yönetim sisteminin yaranması, seçme ve seçilme gibi insan haklarının kazanılması vs. gibi konulara yer ayrılmaktadır.

Eğitimin bu şekilde yapılması, öğrencilerde demokrasi anlayışının tarihten günümüze kadar, yalnız Batı ve ABD ile bağlantılı olduğu izleniminin uyanmasına ve kendilerini bir topluluk, halk ve millet olarak küçümsemelerine neden olmaktadır.

Azerbaycan toplumunda milli değerlerin hızla kaybı ve aşırı batılılaşma eğiliminin oluşması nedenlerinden biri eğitimde işte bu şekilde uygulanması ile ilgilidir. Öte yandan devlet kuruculuğunda, eğitimde batı tecrübesinin milli değerler ve yerel özellikler dikkate alınmadan uygulaması da ciddi sorunların ortaya çıkmasına ve birçok reformların yarım kalmasına neden oldu.

Günümüzün küreselleşen dünyasında standartlaşma, hayatımızın birçok alanlarını kuşatsa da, halklar, milletler arasındaki dini, etnik ve kültürel farklılıkları görmemek mümkün değildir. Aslında Samuel Huntington'un "Medeniyetlerin Çatışması" eserinde kaydettiği gibi felsefi bakışlar, temel değerler, sosyal ilişkiler, gelenekler ve yaşama genel bakışlar, çeşitli uygarlıklarda çok farklıdır².

Söz konusu farklılıklar, bir toplum için ideal olan demokratik çerçevenin diğeri için olduğu gibi çizilmesini imkansız kılmaktadır. Bu yüzden de demokrasi ve insan hakları eğitiminde belirlenen asıl hedef, söz konusu toplum için ideal demokrasi çerçevesinin bulunmasıdır. Bunun için ise ABD ve Avrupa örneklerini araştırmak yanında her toplumun kendi tarihi deneyimlerine de başvurmak gereklidir.

Azerbaycan'ın yerleştiği coğrafya batı ve doğunun kesiştiği noktadır. Bu, bölgenin insanın kültürüne, düşüncesine, yaşam tarzına bile yansımıştır. Azerbaycan insanı ne doğulu ne de batılı değil, o batı ve doğunun ortak kültürünün taşıyıcısıdır. Bu nedenle onun yaşadığı toplumda demokrasi anlayışı temel değerleri, sosyal ilişkileri, gelenekleri ve yaşama genel bakışlarını inkar etmemeli, aynı zamanda da gerçek bir insan ve vatandaş özgürlüğünü içermelidir.

Demokrasi ve insan hakları eğitiminde her toplumun kendi tarihi deneyimlerine başvurmak bu yüzden önemli ve gereklidir.

Burada konu ile ilgili Azerbaycan tarihindeki örneklerden üç tanesini takdim etmek isterdik.

²Hantington S., Stolknoveniyev sivilizasiy, Moskva, 2003, s.25

1.Azerbaycanda XIII. yüzyıl mahkeme reformu.

Azerbaycan'da ilk mahkeme reformu XIII. yüzyılın sonlarında gerçekleştirilmiş ve mevcut olumsuz durumları ortadan kaldırmak için ilk defa seçimli sistem uygulanmıştır.

Bahsettiğimiz dönemde Azerbaycan topraklarında Hülâgular Devleti (1256-1357) mevcuttu. Ülke XIII. yüzyılın sonlarında çöküş dönemine girmişti. Ülkenin çöküşünü engellemek amacıyla 1295 yılında hakimiyete gelen Hulakü hükümdarı Gazan - Mahmut Han, ülkede yönetimin tüm katmanlarını kapsayan reformlar gerçekleştirir³. Bu reformlar arasında mahkeme reformu belirlenen amaçlar açısından önem taşıyordu. Gazan Hanın baş veziri F. Reşiduddin, bu ıslahatın devlet için önemini açıklayarak şunları kaydetmekteydi:

*“Her bir saltanatın temeli adalettir. Çünkü... devleti ordu kazanır,-devletin ordudan başka gelir ağacı yoktur, orduyu ise vergi (mal) hesabına tutmak mümkündür, -vergisiz ordu yoktur, vergi ise reayadan alınır,-reayadan başka vergi veren yoktur, reayaya ise adalet sayesinde bakmak mümkündür, (öyleyse) adalet olmazsa reaya da olmaz”*⁴. Aslında mahkeme reformu ile devlette adaletin ihya edilmesi hedeflenmişti. İnsanın hak ve adalete amelini sağlamayı en önemli görevi kabul eden Gazan Han, “Kadı görevinin verilmesi”, “Otuz yıllık davalara hitam verilmesi”, “Satıcının satışa kadarki mülkiyet hakkının belirlenmesi” gibi konularla ilgili fermanlar yayınlarak ülkede adaletin bekçiliğini yapacak mahkeme sistemi kurmaya çalışmaktaydı. Fermana göre kadılar adaletin teminatçısı olmalıydılar. Bu yüzden de sözkonusu göreve Kanunu mükemmel bilenler talip olabiliyorlardı. Kadı görevine tayin işi, adaletli olacağı ve yasaları hiçbir zaman çiğnemeyeceği konusunda adaydan yazılı bir taahhüt alındıktan sonra gerçekleşmekteydi. Her bir vilayetin baş kadısı, kendisine bağlı olan kadıların görevlerini her ay denetlemeli, onların yasaları mükemmel bildikleri, şeriata ve hakikate riayet ettiklerinden emin olmalıydı. Ağır mahkeme işlerine ve büyük davalara şehir kadısı bakmaktaydı. Devletin en yüksek görevli memurlarına bile kadıların işlerine müdahale etmek ve alacağı kararları etkilemek, kesin olarak yasaklanmıştı⁵.

³Azerbaycan tarihi: Uzaq keçmişden 1870-ci ilə geder. Redaktör S.Aliyarlı “Azerbaycan”,Bakü,2009 s.287-292

⁴A.g.e., s.288

⁵Raşid-ad-din F., Sbornik letopisey, t.3,İzd. Akademiya Nauk SSSR, Moskva-Leninqrاد,1946,s.223, 235-237.

Kararlar ve bu kararların verildiği tarih, özel defterlerde kayıt altına alınıyordu. Söz konusu defterdeki kayıt işleminin doğru yapılıp yapılmadığından sorumlu olan şahsın, bilerek veya bilmeyerek tahriflere yol vermesi, cinayet kabul edilir ve ölümle cezalandırılırdı.

Tüm bu kararları açıklayan Gazan Han fermanlarının birinde şunları kaydetmekteydi:

*“Vilayet kadıları bilsinler ki bizim bütün dikkatimiz, insanlar arasında adaletsizliğe, tecavüze, zulme ve temelsiz dava ve üçkâğıtçılıkla kazanmaya karşı yönelmiştir. Bırakın dünya ve dünyeviler ruhen rahat yaşasınlar, adaletin nişaneleri tüm seçilmiş insanlara ve sade halka, uzaklara ve yakınlarla ulaşsın ve onları aguşuna alsın, insan toplumunda memnuniyetsizlikler ve tartışmalar ortadan kalsın, hak, sahibine ait olsun, yalanın, tecavüzün ve hilenin kapısı ebediyen kapansın”*⁶

2. Car-Balaken Cemaatliği'nin yönetim sistemi.

XVII-XIX. yüzyıllarda Azerbaycan'ın kuzeybatısında yer alan Car-Balaken Cemaatliği'nin tarihine müracaat ise küreselleşen dünyamızı rahatsız eden en ciddi sorunlardan biri olan barış içinde birlikte yaşama sorununun çözüm yollarının bulunmasına yardımcı olacak önemli tarihi deneyimdir.

Çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Zagatala, Balaken illerinin ve kısmen Gah ilinin, Rusya Federasyonu'nun bu illerle sınır bölgeleri ile birlikte, Gürcistan'ın Lagodehi ve Sığnag illerinin topraklarını içine alan Car-Balaken Cemaatliği 1501-1736 yıllarında Azerbaycan topraklarında mevcut olmuş Safevi devletinin sözkonusu topraklarda yürüttüğü politika sonucunda ortaya çıkmıştır⁷.

Car-Balaken Cemaatliği'nin mevcut yönetim sistemi, özellikleri ve demokratik karakterine göre ortaçağ klasik feodal devletlerinden tamamen farklıydı. 1802 yılında Rusya İmparatoru I Aleksandr tarafından Gürcistan'ın baş reisi olarak atanmış Knyaz P.D. Sisianov mektuplarının birinde burayı “Car Cumhuriyeti” olarak nitelemiştir⁸.

⁶Raşid-ad-din.,s. 235-237.

⁷Arzu Eşref kızı. Car-Balaken Cemaatliği (XVII esrin sonu-XIX esrin 30'lu illeri), UniPrint,Bakü,2009,s.43,55

⁸AKAK,v 12-ti t, t. 2, II c., Tipog. Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkaza,Tiflis,1868,s. 693

XIX. yüzyıl Rus tarih bilimcilerinden D. Zubaryev ise, Car-Balaken vilayetinin 1830 yılına kadar kendi yasaları ve hükümeti ile yönetilen bir cumhuriyet olduğunu kaydetmekteydi⁹.

Car, Balaken, Kateh, Tala, Cınıh ve Muhah gibi bağımsız topluluklara bölünmüş Car-Balaken Cemaatliği'nde Avar, Sahur, Muğal Türkleri ve İngiloylar birlikte yaşamaktaydı. Yukarıda isimleri verilen her bir bağımsız topluluk da Avar, Sahur, Muğal ve İngiloy köylerinden oluşmuştu¹⁰. Cemaatin gerçek olarak mevcut olduğu yaklaşık 135 yıl süresince bu halklar arasında milli zeminde hiçbir çatışma görülmemiştir. Araştırmalar, onların barış içinde birlikte yaşamalarında aşağıdaki faktörlerin önemli role sahip olduğunu göstermektedir: ***görev taksimi, seçimli yönetim sistemi, yasanın aliliği ve adaletin üstünlüğü prensipleri.***

a. Yerli halkın görev taksimi. Dağlık bölgelerde yaşayan Avar, Sahur ve Muğal halkı Cemaatliğin toprak ve sınırlarının güvenliğinden sorumluydu. Onlar Cemaatliğin denetimi altında olan toprakları yabancı müdahaleden koruyorlardı. Dağ eteği ve düzlük bölgede yaşayan İngiloy ve Muğal halkı ise Cemaatliği ekmekle temin ediyordu.

XIX. yüzyıl Rus tarih bilimcileri bu taksimi “ağa-bağımlı ilişkileri” gibi takdim etmekte ve Car-Balaken bağımsız topluluklarına dahil olan İngiloy ve Muğal köylerinin Avar ve Sahurlara bağımlı olduğunu kaydetmektedirler¹¹.

Aslında Car-Balaken Cemaatliği'nde mevcut olan sosyo-ekonomik ilişkiler, Rus tarihçilerin takdim ettikleri “ağa-bağımlı ilişkilerinden” farklıydı ve bu ilişkilerin şekillenmesi Cemaatlik meydana gelene kadar bu bölgede süren siyasi süreçlerle direkt bağlantılıydı. Şöyle ki XVI.-XVII. yüzyıllarda Büyük Kafkas dağlarının kuzey eteklerinden güney eteklerine (Büyük Kafkas dağlarının kuzey ve güney etekleri Azerbaycan topraklarında bir zamanlar yer alan Albanya devletinin toprakları olmuştur) göç eden Avarlar, Car ve Tala ovalarına yerleştikten sonra burada yaşayan ve Kahet Gürcü çarlarının saldırılarına maruz kalan yerli halkı-Muğal ve İngiloyları kendi himayeleri altına aldılar. Fakat onların iç işlerine karışmıyor

⁹ Zubaryev.D.E. Poyezdka v Kaxetiyu, Tuşetiyu, Pşaviyu, Hevsuriyu i Djaro-Belokanskuyu oblast. // Russkiy Vestnik, №6,SPb., 1841, s. 551-558

¹⁰Arzu, s.74

¹¹Bakradze D. Zametki o Zakatalskom Okruge, Zapiski KOİPGO, vıp. 1., 14, Tiflis, 1890,s. 264; Dubrovin. N., İstoriya voynı i vladıçetva russkih na Kavkaze, v. 6-ti t-h, t.1 kn.1, s. 515-601, SPb.,1871,s. 595

yani, Muğal ve İngiloy köylerindeki iç yönetim sistemine dokunmuyorlardı. Halklar arasındaki “bağımlılı” gibi takdim edilen ilişkiler, himaye altına alınanların himaye altına alanlara keçkel (geç gel veya göç gel) olarak isimlendirilen vergi ödemesinden ibaretti¹².

b) Cemaatlikte barış içinde birlikte yaşama prensibinin muhafazasında rol oynayan önemli faktörlerden biri de burada **seçimli yönetim sisteminin** mevcut olmasıydı. Şöyle ki, Cemaatlikte en yüksek kurum halk toplantısıydı. Yılda bir veya iki kez Ağdam köyünde toplanan ve Cemaatliğe dahil olan altı topluluğun vekillerinin katıldığı bu toplantıda tüm Cemaatlik için önemli olan sorunlar tartışılıyordu: Cemaatliğin komşu devletlerle ilişkileri, savaş ve barış meseleleri ile birlikte topluluklar arası ilişkilerle bağlantılı kararlar alınıyordu.¹³

Car, Balaken, Kateh, Tala, Cınıh ve Muhah topluluklarını, sözkonusu toplulukların halkı tarafından seçilmiş ali kurum yönetiyordu. Bu kuruma kovhalar, aksakallar ve gaziler dahildi. Yüksek kurumun görevi Şeriat kurallarının ve geleneklerin yerine getirilmesini denetlemek, toplumun güvenliğini sağlamak, topluluk üyelerini (Avar, Muğal, Sahur, İngiloy olmasından asılı olmayarak) diğer toplulukların üyelerinin davalarına karşı himaye etmek ve savunmak, köy mahkemelerinin kararlarından memnun kalmayan topluluk üyelerinin tartışma, şikayet ve iddialarını yeniden ve sonuncu kez inceleyen Yüksek Mahkeme rolünü oynamaktan ibaretti. Dağlık bölgelerde sınırların muhafazası amacıyla nöbetlerin belirlenmesi, farklı toplumsal görevlerin tayini, fakir, yetim ve yaşlıların himaye edilmesi, görevlerinden su-i istifade eden kendhudaların ve kovhaların işine bakılması, olağanüstü durumlarda topluluğa üye olan köylerin temsilcilerinin katılımı ile toplantı yapılması gibi sorunlar da onların görevleri arasındaydı¹⁴. Car-Balaken Cemaatliği’nde köyler, topluluğun ali kurumuna bağlı olan köy mahkemeleri tarafından yönetilmekteydi. Köy mahkemeleri sözkonusu köyün kovhası veya kendhudası,sülale veya nesillerin her birinden bir aksakal veya kadı ya da imamlardan oluşmaktaydı. Yürütme organı olan köy mahkemeleri halk toplantılarının ve içinde buldukları topluluğun ali kurumunun kararlarının sözkonusu köyde doğru bir şekilde yerine

¹²Dagistan Respublikası G. Tsadası adına TDEE-nin Elyazmalar Fondu. f.1,siy. 1, iş. 1353.s. 44

¹³Hronika voyn Djara v XVII stoletii, Pod redaksiey V. Hulufu, Bakü,1931,s.61-71

¹⁴Konstantinov O. İ. Djarı-Belokanı do XIX stoletiya, Sbornik gaz., “Kafkaz” na 1846 g., Sbornik gazeti “Kafkaz” na 1846 g., Tipografiya Kançel, Namestnika Kafkaza, №2-3, s. 376-401,Tiflis,1847, s. 379-380

yetirilmesi konusunda sorumluluğa sahipti ve güvenliğin temin edicisi rolünü oynamaktaydı¹⁵.

Köy mahkemeleri, aynı şekilde köy topluluk üyeleri arasındaki tartışmalı sorunları yerinde çözen bir organdı. Bu açıdan köy mahkemeleri fonksiyonlarını aşağıdaki gibi yerine yetirmekteydi: mahkeme süreci davacının, imamın ve mensubu olduğu sülalenin aksakalının şahitliği ile şikayetini bildirmesiyle başlıyordu. Bundan sonra sorumlu taraf mahkemeye davet edilirdi. O şikayetleri yalnız aksini ispatlamak için deliller veya şahitler göstermek şartıyla reddedebilirdi. Bu şahitlere davalı tarafların katılımıyla yemin ettiriliyordu. Bundan sonra şahitler teklikte, yani davalı tarafların katılımı olmadan konuşutuluyordu. Sağlam deliller taraflardan birinin haklı olduğunu ortaya çıkardıktan sonra, son karar alınıyordu¹⁶. Bazen ise deliller son kararın kabulü için yeterli olmuyordu. Bu takdirde duruma bağlı olarak davalı taraflardan birine yalan söylemediği konusunda yemin ettiriliyordu. Sonra imam bu sorunla ilgili uygun yasaları arayıp buluyor ve bunları mahkemede tartışan taraflara okuyordu. Mahkeme sözkonusu yasalara dayanarak karar verirdi. Karar uygulanması için yazılı şekilde kovhaya takdim edilirdi. Taraflardan her hangi biri mahkemenin kararından memnun kalmazsa, bu durumda daha yüksek kuruma şikayette bulunurdu ve sonraki kararı verecek mahkeme üyelerini evine davet ederek, durumu açıklamaya çalışıyordu.

Yüksek mahkemede şikayetlere, davalı tarafların vekillerinin katılımı ile bakıyorlardı. Hakimler arasında düşünce farklılığı ortaya çıktığında, davalı tarafların mensup olmadıkları nesillerin aksakalları mahkemeye davet edilirdi. Yüksek mahkemenin verdiği karar itiraza neden olsa bu durumda kararın icrası yılda bir veya iki kez Ağdam köyünde toplanan bir sonraki Halk toplantısına kadar ertelenirdi¹⁷.

Car-Balaken Cemaatliği'nde kovha, aksakal, tabunbaşı, çavuş ve yasavul farklı yetkilere ve sorumluluklara sahip görevlilerdi. Kovha veya kendhuda köyün yönetiminde asıl role sahipti. Topluluğun ali kurumunun kararlarını uygulamak, az önemli şikayetlere bakmak, güvenliği sağlamak, sakinlerin davranışlarını denetlemek, suçluları mahkemeye takdim etmek, insanları aramak ve sürgün etmek, köy ve topluluğun mükellefiyetlerini yerine

¹⁵ Dubrovin, s. 592; Hronika voyn Djara., s. 63-71

¹⁶ Dubrovin, s. 594

¹⁷ A.g.e., s. 594

yetirmesi konusunda serencam vermek, çavuş ve yasavulları seçmek onun görevleri arasında id¹⁸.

Köy aksakalları kendi kabileleri tarafından seçilmekte ve bütün konularda tüm halkın çıkarlarını savunan vekilleri konumundaydılar. Aynı zamanda kovhanın görevlerini doğru şekilde yerine yetirmesini de denetliyorlardı. Aksakallar kovhanın görevlerini doğru yapmadığı durumlarda, bu sorunu temsil ettikleri kabilelerin dikkatine sunuyorlardı. Kabilelerbu durumda sonraki kovha seçimlerini beklemeden, onları görevlerinden uzaklaştırma yetkisine sahiptiler¹⁹

Tabunbaşı kovhanın yardımcısı idi ve onun emirlerini yerine yetiriyordu. Onlar genellikle bağlara, bahçelere, pirinç tarlalarına suyun verilmesini, görevlerin sakinler tarafından sırayla yerine yetirilmesini denetliyorlardı.

Köy halkını toplantılara davet etmek, hangi görevleri yerine yetirecekleri konusunda sakinleri uyarmak, çavuşun görevleri arasında idi. Yasavul ise kovha tarafından farklı hizmetlere gönderiliyordu.

Tüm bu görevlere atamalar halk **seçimi** yolu ile çözüüyordu. Seçim işlemine 15 yaşın üstünde olan tüm erkekler katılıyordu. Kadı üç yıllığına, imam iki yıllığına, kovha ve tabunbaşı ise bir yıllığına seçiliyordu. Bunların yetki süresi görevlerini doğru yerine yetirmelerine bağlı idi. Görevi kötüye kullandıklarında yetki süresi bitmemiş görevlerinden uzaklaştırılıyorlardı. Görevlerini sorumlu bir şekilde yerine yetiren ve bu yüzden de halkın güvenini kazanan şahısların ise görev süreleri uzatılıyordu²⁰.

XIX. yüzyıl Rus tarih bilimcisi N. Dubrovin, seçim sürecini aşağıdaki gibi tasvir etmiştir:

Köy halkı caminin yanında toplanıyor ve önceden hazırlanmış oturaklara oturuyorlardı. Oturaklar köydeki kabilelerin sayısına göre sıralanıyordu. Herkes kendi kabilesinin temsilcileri ile aynı sırada oturuyordu. Halk toplandıktan sonra toplantı başlıyordu. Her kabile aralarından kendilerini temsil edecek vekilini aksakalını (vekilini) seçerek söz konusu şahsın adaylığını köy halkının genel onayına takdim ediyordu. Köy halkı seçilenleri onayladıktan

¹⁸ Dubrovin, s. 592;Konstantinov, s.379

¹⁹Konstantinov, s.380

²⁰A.g.e., s. 380

sonra, herkesin saygı duyduğu nüfuzlu bir köy sakini ayağa kalkarak meclisin ortasından halka şu sözlerle hitap ediyordu:

-Dostlar! Siz bu şahısları aksakal seçerek sizi yönetme görevini onlara devretmişsiniz. Onların her biri baba ve kendi neslinin başkanıdır. Siz, hem savaş hem de barış döneminde onların emirlerine uymalısınız. Aksi takdirde düşman, itaatsizlik sonucunda topluluğun dağılmasından yararlanarak sizi mağlup eder. Barış döneminde de uymak zorunludur. Çünkü bu olmadan her bir topluluk için zorunlu olan düzen olmaz. Allah sizi korusun ve her birinizi görevlilere itaatkar kılsın.

Daha sonra o, yüzünü yeni seçilmiş olanlara dönerek konuşmasını sürdürdü:

- Siz ise yeni başkanlar, size güvenen topluluğu akılla yönetmeli, halkın iradesi olmadan önemli kararlar almamalısınız. Topluluğun her bir üyesini kendi kardeşiniz gibi görmelisiniz. Onların her birinin refahı sizin nasıl yöneteceğinize bağlıdır. Gerektiğinde halkın faydasına siz neyinki kendi çıkarınızı, hatta hayatınızı da feda etmelisiniz. Bize Peygamberimiz bu şekilde öğretmiştir. Halkın refahı için yaşamak, zayıfları korumak, onların ihtiyaçlarını karşılamak, zulmün kökünü kazımak, halkın kalbinde hakikate meyli yaymak, düzeni sağlamak, bir sözle halkın refahı için tüm tedbirleri görmek-budur iyi baba, müdrük hakim ismini kazanmayı arzulayan her bir kimse için zorunlu olan keyfiyetler. Böylece, sizin idareniz Muhammed'in kanunları kadar müdrük olsun!²¹

Konuşmanın metninde de görüldüğü gibi, Car-Balaken'liler adaletli yönetim sistemi kurmayı başarmışlardır. Onlar toplumun adaletle yönetilmesi için Cemaatliğin tüm üyelerinin kendi görevlerini vicdanla ve adaletle yerine getirmelerine, aynı şekilde toplulukları önünde sorumluluklarını algılamalarına özel dikkat yetiriyorlardı.

c) Cemaatlikte barış içinde birlikte yaşamanın sağlanmasında önemli role sahip üçüncü faktör, Car-Balaken'de tüm halkın Kanun önünde eşitliği idi.

Cemaatlik 1752 yılında Ağdam köyü yakınlarında topluluk vekillerinin oyçokluğu prensibi ile kabul ettikleri ve 24 maddeden oluşan Kanunname ile yönetiliyordu²². Bu kurallar topluluk üyeleri arasında ilişkileri düzenlemekle birlikte topluluğun düzen ve güvenini

²¹Dubrovin, s. 593-594

²²Hronika voyn Djara, s. 63-71

sağlamaktaydı. Çünkü her bir topluluk üyesi toplum içinde güvenliğin korunması hususunda sorumluluk taşımaktaydı. Aksi durumda o, yaptığı “yanlış”tan ötürü cezalandırılmaktaydı. Kurallara göre topluluk üyeleri, cinayet, hırsızlık, başkasının mülküne kasten zarar verme, nikah, zina gibi konularda ciddi sorumluluğa sahiptiler.

Kurallar Cemaatliğin halkının etnik ve sosyal köken ayrımı gözetmeksizin tüm halkı için düşünülmüştü. Kanunnameye bu kurallara uyulmasını denetleyenlerin sorumluluğu da belirlenmişti. Onlar, kendileri yasaları çiğnediklerinde görevlerinden alınıyor veya farklı para cezası ile cezalandırılıyorlardı²³.

Yukarıda da izah edilmeye çalışıldığı gibi Car-Balaken Cemaatlik sisteminde yönetim; tarihi geleneklere, yerel adetlere, Şeriata dayanmış ve Cemaatlik topraklarında yaşayan halkların eşit haklara sahiplenmesinde, barış içinde birlikte yaşamasında önemli role sahip olmuştur.

3 . Azerbaycan Halk Cumhuriyeti.

1918 yılında demokratik kurallar üzerinde kurulmuş ve Doğu’da ilk cumhuriyetlerden olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC), Azerbaycan demokrasi tarihine diğer bir katkıdır.

28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan eden ve 2 gün içinde tüm dünya ülkelerine ulaştıran 6 maddelik İstiklal Beyannamesi, yeni kurulan ve tam hukuka sahip bir devletin, geleceğini belirlemede önemli bir role sahiptir. İstiklal Beyannamesi’ne göre bu devletin siyasi kuruluş biçimi Halk Cumhuriyetidir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, tüm milletler, özellikle komşu halklar ve devletlerle sıcak komşuluk ilişkileri kurmaya çalışır, sınırları dahilinde milliyetinden, dininden, sosyal durumu ve cinsinden asılı olmayarak, tüm vatandaşların vatandaşlık ve siyasi haklarını temin eder; topraklarında yaşayan tüm milletlere bağımsız gelişim için fırsatlar sunar²⁴.

23 ay yaşayan AHC, bu 6 maddelik İstiklal Beyannamesi’nin tüm maddelerine uygun bir yönetim sistemi kurmayı başarmıştı. AHC, Parlamenter Cumhuriyetti.6 Aralık 1918 yılında seçimler sonucunda şekillenmiş ilk parlamentoda milli, sosyalist, Bolşevik vb gibifarklı

²³A.g.e., s.63-71

²⁴Hesenli C.,Azerbaycan Xalq Cümhuriyyetinin Harici Siyaseti (1918-1920), I cild, “GARİSMA” MMC,Bakü,2009,s.92; Nesibzade N. Azerbaycan Demokratik Respublikası (mekaleler ve senedler), Elm, Bakü, 1990, s. 43-44

programları olan partiler, teşkilatlar temsil edilmiştir. Toplam sayısı 97 olan parlamenterler arasında bağımsızlar bile vardı. Söz konusu dönemde Ermenilerin Müslüman Türk halkına karşı yaptıkları katliamdan sadece birkaç ay geçmesine ve ülke dahilinde yaşayan Ermenilerin devlet aleyhine kıyımlarının devam etmesine rağmen ermeniler de parlamentoda temsil (Türkleri düşman ilan etmiş Taşnaksütun Ermeni Partisi, 7 kişiyle) edilmişdiler²⁵.

AHC, tüm vatandaşlarına vatandaşlık ve siyasi hakları sağlayabilmişti. 1918 yılında kadınlar seçim hakkı elde etmişlerdir. Karşılaştırmak için şunu kaydedelim ki, ABD ve birçok Avrupa devletlerinde kadınlara bu hak çok sonraları - ABD'de 1920, Türkiye'de 1934, İtalya'da 1948, Japonya'da 1950, Fransa'da 1951, İsviçre'de 1965 yılında verilmişti.

AHC'nin tarih karşısında büyük hizmeti Azerbaycan'da sadece devletçiliğin geri kazanımı ile bitmemiş, devlet kendi vatandaşlarına "özgürlük" ve "hukuk" kavramlarını öğretmeyi başarmıştı. 23 ay mevcut olan Cumhuriyet yıkıldıktan çok sonra bile halkın kendi demokratik devletini arzulaması bir rastlantı değildir. Buna örnek olarak 1926 yılında şimdi Ermeni işgali altında olan Şuşa'da dokunan halı üzerindeki yazı kayda değerdir. Sovyetlerin insanları özgürlük arzusuna göre bile yok ettiği bir zamanda Azerbaycan'da üzerinde aşağıdaki sözler yazılan halı ile işgalçi politikaya meydan okunuyordu: "*Zikir eder cin, melek, hem insan, yaşasın devleti Azerbaycan! Hür hep azade yaşatsın hamunu, həm hüquq olsun er ile nisvan (kadınlar ve erkekler arasında eşitlik olsun)! "* Görüldüğü gibi, bu dönemde demokrasi kavramı bugünkü gibi yaygın bir kelime olmadığından Azerbaycan'da sıradan insanların onu duyması imkansız olsa da gerçekte, onlar demokrasinin ne olduğunu biliyorlardı.

²⁵Balayev A., Azerbaydjanskoye nasionalno-demokratiçeskoye dvijeniye (1917-1920 qq.), Elm, Bakü,1990, s.41; Nesibzade, s.71-83

SONUÇ

Bu gün dünyanın tüm noktalarında gerçek demokratik toplumun oluşturulması, farklı uygarlıkların her birinin kendine özgü özellikleri dikkate alınması durumunda mümkün olacaktır. Herhangi toplum için ideal demokrasi çerçevesinin bulunması demokrasi ve insan hakları eğitiminde belirlenen temel hedef olmalıdır. Bunun için ise Demokrasi ve İnsan haklarının eğitiminde Avrupa ve ABD deneyimi öğrenilmekle birlikte toplumların tarihsel deneyimlerine de başvurulmalı ve demokratikleştirme sürecinde dikkate alınmalıdır. Bu aslında çözümü bulunmayan birçok problemlerin çözümünde iyi bir deneyim olabilir. Azerbaycan tarihinde toplumun demokratikleştirilmesi tarihi ile ilgili bazı örneklerin incelenmesi gösteriyor ki, Azerbaycan toplumu bir tarihi birikime sahiptir. Onların yerel gelenek, milli mentalitet ve düşünceye dayandığını dikkate alırsak sonuçları toplum için önemli konuların çözümünde kullanılabilir. İşte yerel deneyimlerin temel alındığı ve Batı demokrasisinin başarılarından da kullanıldığı takdirde sağlam demokrasi ve siyasi düşünceli vatandaşların üyesi olduğu demokratik toplum kurmak mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

1. AKTI SOBRANNIYE KAVKAZSKOY ARXEOQRAFİÇESKOY KOMİSSİEY (AKAK); 1868, v 12-ti t, t. 2, Tipog. Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkaza, Tiflis.
2. ARZU EŞREFKIZI; 2009,Car-Balaken Camaatlığı (XVII esrin sonu-XIX esrin 30'lu illeri), UniPrint, Bakü.
3. Azərbaycan tarixi: Uzaq keçmişden 1870-ci ilə geder, redaktör Süleyman Aliyarlı, 2009, "Azərbaycan", Bakü.
4. BAKRADZE, D. ;1890,Zametki o Zakatalskom Okruge, Zapiski KOİPGO, vıp. 1., 14, Tiflis.
5. BALAYEV A.; 1990,Azerbaydjanskoye nasionalno-demokratiçeskoye dvijeniye (1917-1920 qq.), Elm, Bakü.
6. DUBROVİN, N.; 1871, İstoriya voynı i vladıçestva russkih na Kavkaze, v. 6-ti t-h, t.1, 1 kn. s. 515-601, SPb.
7. HANTİNQTON, S.; 2003,Stolknoveniye sivilizasiy,Moskva.
8. HESENLİ, C.; 2009, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Harici Siyaseti (1918-1920),I cild, "GARİSMA"MMC,Bakü.
9. Hronika voyn Djara v XVII stoletii; 1931, Pod redaksiy V. Hulufu, Bakü.
10. KONSTANTİNOV, O. İ.; 1847,Djarı-Belokanı do XIX stoletiya, Sbornik gaz., "Kafkaz" na 1846 g., Sbornik gazetı "Kafkaz" na 1846 g., Tipografiya Kançel, Namestnika Kafkaza, №2-3, s. 376-401,Tiflis.

11. MOLLA MUHAMMEDEL-CARİ; 1997, Car salnamesi, Arapçada çeviri, giriş, açıklama ve notlar, S. Süleymanovandır, Seda,Bakü.
12. NESİBZADE, N.; 1990,Azerbaycan Demokratik Respublikası (mekaleler ve senedler), Elm, Bakü.
13. RAŞİD-AD-DİN, F.; 1946, Sbornik letopisey,t.3, İzd. Akademiya Nauk SSSR, Mockva-Leninrad.
14. Dağıstan Respublikası G. Tsadası adına TDEE-nin Elyazmalar Fondu. f.1,siy. 1, iş. 1353.
15. ZUBARYEV, D.E.;1841,Poyezdka v Kaxetiyu, Tuşetiyu, Pşaviyu, Hevsuriyu i Djaro-Belokanskuyu oblast. // Russkiy Vestnik, №6, c.539-558,SPb.